

УДК 7.038.17/739.4(477.83)«18»

Іван Франкзаслужений діяч мистецтв України,
доцент, завідувач кафедри художнього металу
Львівської національної академії мистецтв**Ірина Щербя**викладач Коледжу телекомунікацій та
комп'ютерних технологій, відокремленого
структурного підрозділу НУ «Львівська політехніка»

Стилістика ар-деко в архітектурній металопластиці Львова кінця XIX ст.

Анотація. У статті досліджено художню стилістику ар-деко в архітектурній металопластиці Львова кінця XX – початку XXI ст. Висвітлено передумови розквіту ковальства на зламі століть. З'ясовано асортимент кованого декору споруд: брами, решітки, віконні ґрати, вивіски. Детально розглянуто технологічний процес виготовлення елементів оздоблення та їх поєднання. Виокремлено основні мотиви та композиційні особливості архітектурного металу. Пропонована стаття сприятиме у створенні цілісної картини формування і розвитку сучасної металопластики Львова.

Ключові слова: стиль ар-деко, металопластика, техніка, стильові особливості.

Постановка проблеми. В історії людства небагато матеріалів мали таке значення як залізо, метал. Знання і навички у сфері обробки залізної руди були мірилом зрілості народу та його багатства. Видобуток та обробка заліза в Україні були відомими ще з давніх часів. В епоху раннього середньовіччя на українських землях вже сформувалися осередки ковальства та обробки металу.

Серед регіонального розмаїття українського ковальства металеві вироби Західної України – явище яскраве, самобутнє, тісно пов'язане з формуванням традиційного образу ковальства цього краю. Львів був і залишається одним з найбільших, провідних історико-культурних

центрів України, який ще від XVI ст. славився своїми кованими виробами. Сучасні львівські художники-ковалі не тільки дотримуються стародавніх традицій, але й удосконалюють їх. У кінці XIX – на початку XX ст., при розвитку нового стилю «модерн», за рахунок дешевого привізного заліза з Європи, а також за рахунок міцності та надійності, прийшла мода на залізні брами, які оздоблювали художньою ковкою згідно з проектом і стилем будинку [1, с. 112].

Аналіз останніх досліджень. В останні роки художній металопластиці України початку XX ст. присвятили свої дослідження мистецтвознавці: Р. Шмагало [7; 8], С. Боньковська [4], Е. Сидор [6]. Щодо розвитку стилістики модерну та ар-деко, то його досліджували у відповідних студіях Ю. Бірюльов [2; 3], А. Банцекова [1], Р. Яців [9] та ін.

Мета статті – виявити основні риси стилю ар-деко в металопластиці Львова кінці XIX – на початку XX ст.; узагальнити й систематизувати відомості про джерела формування і розвитку сучасної металопластики Львова.

Виклад основного матеріалу. Розвиток стилю «модерн» в Україні дуже широко відобразився в архітектурі міста Львова, стиль, який прийшов з Європи, був «перерваний» тогочасними митцями, доповнений новими національними особливостями. Таким чином, архітектурний метал (брами, ґрати, огорожі, перила, балкони) отримав новий стилістичний напрям – український модерн, який ми можемо спостерігати і дотепер, дивлячись на прекрасно виконані твори ковальського мистецтва.

Львівський архітектурний художній метал – це декоративно-прикладні й монументально-декоративні твори, виготовлені вручну різноманітними техніками із чистих металів та їхніх сплавів. Більшість матеріалів доволі міцні та при нагріванні пластичні, добре піддаються механічній обробці. Відливають і масивні, і легкі ажурні форми. Із бляхи карбують рельєфні зображення. З металу художники кують різноманітні конструктивні речі або, витягуючи тонкі нитки (дротики), створюють ошатні візерунки, що не поступаються художньо-конструктивним особливостям стилю ар-деко.

Друга половина XX ст. – особливий період у розвитку художнього ковальства. В цей час

поряд із структурною символікою стилю модерн, характерного для початку століття, з'являється велика кількість кованих елементів, притаманних еклектичному напрямку в архітектурі – ренесансні, барокові, рококові балконні решітки, віконні ґрати, консолі ліхтарів, брами, флюгери та інші вироби, що виконувалися під впливом мистецтва відповідних епох і народних традицій.

«Маленький Париж» – так львів'яни та гості міста інколи називають Львів, тому що великою кількістю історичних, культурних та архітектурних пам'яток Львів нагадує музей просто неба. Тут розташовано понад п'ятдесят відсотків пам'ятників архітектури з усіх, що є на території України. У просторі Львова велося житлове будівництво міщанського дому – це здебільшого дво- та триповерхові будинки, прямокутні у плані, часто з внутрішнім подвір'ям.

Логічна, чітка система розподілу приміщень добре прочитувалася на фасадах: у горизонтальному поділі, ритмі вікон, акцентах головного входу та балкона з консолями у формі голови лева або листя аканта. На гладких поверхнях – скульптурні рельєфи традиційної античної тематики, а частіше – галицька купецька емблематика: Меркурій, дельфіни, роги достатку для успіхів господаря. У нішах святі патрони-покровителі. Частина таких будинків збереглася до нашого часу і дивує простотою та продуманістю. В архітектурі Львова, який не сильно постраждав під час воєн ХХ ст., відображено чимало європейських стилів і напрямків, які відповідають різним історичним епохам. Після пожеж 1527-го і 1556 року практично не залишилося слідів готичного Львова, проте добре представлено наступні епохи ренесансу, бароко, класицизму.

Характерним для Львова став стиль сецесії, є також приклади ар-деко і берлінського модерну ХХ ст. Деякі художні вирішення, що належать до модерну, уже містять елементи ар-деко. Однак між цими стилями існує принципова різниця. Ар-деко – це крок від модерну до конструктивізму, тому ар-деко чітко геометричний і композиції цього стилю здебільшого симетричні. У них немає форм, властивих рослинному модерну, немає пластичної волі модерну. Проте це дуже цікавий і своєрідний стиль. У художньому ковальстві ар-деко досить

яскравий і репрезентативний. Не всі композиції в стилі ар-деко місять у собі завиток, однак там, де завиток використовується, на нього покладено, мабуть, головне образотворче завдання [4, с. 60–61].

Поряд зі звичайним з'єднанням завитків, у ар-деко був вироблений і практикується і сьогодні новий, характерний саме для цього стилю метод. Завитки «виростають» не плавно один з іншого, а з'єднуються між собою під різним кутом, ніби ламаючи плавність ліній.

Інша характерна риса завитків у ар-деко – хвилястість лінії. Найпопулярнішим з «великих» історичних стилів у сучасному пострадянському інтер'єрі став модерн (він же «ар-нуво», він же «югендстиль»). Саме поєднання «історичний стиль модернізму» звучить дещо парадоксально, адже слово «модерн» і означає «сучасний». Стиль виник на межі ХІХ – ХХ ст., як спроба подолати зусилля недоладної еклектики з її суперечністю між фактурою і декором. Саме модерн першим спробував не просто механічно поєднати різні стилі, а провести їх синтез, «пожвавити» відповідно до технологій нового часу. Основа модерну – стилізація, при цьому наголос робиться не на нові форми й мотиви, а на поєднання конструкцій і об'єднавчий декор. У декорі архітектурного металу Львова кінця ХХ ст. продовжують панувати вишукані витончені лінії: переважно це рослинний орнамент, що плавно згинається (відомий під назвою «удар бича»). Гра з формами минулого не заважає модерну переосмислювати досягнення свого часу. Стиль вільно користується новими матеріалами (під час його виникнення такими були скло і залізобетон). Широко використовується кування, вітражі, електричне освітлення. Оскільки модерн замислювався винятково як стиль, що поєднує красу і комфорт, він ніколи не вступав у конфлікт з благами цивілізації.

Стилістика модерну, у першу чергу, характеризує господаря як яскраву індивідуальність. Недаремно девізом цього напрямку було: «жоден будинок не схожий на інший». Проте під час виготовлення виробів часто застосовується обробка металу в гарячому стані, що характерно саме для ковальського ремесла. Слюсарна (холодна) обробка відбувалася лише на завершальному етапі їх виготовлення або при виготовленні окремих деталей.

Використані сітчасті решітки виготовлені з металу різного профілю, що відповідно диктує і різні методи кріплення. Якщо композиційно ці варіанти сітки подібні, подібними вони є і в основі своєї стилістики, а саме – використання елементів ар-деко, то технологічно процес підготовки і кріплення деталей решітки кардинально відрізняється.

Одні решітки виготовлені зі смугового прокату, що з'єднані по косій лінії методом клепання. При з'єднанні смуги використані слюсарські операції, наприклад, запилювання посадових місць, що часто застосовується в металевих конструкціях при накладанні одного елемента на інший, у цьому передбачається дотичний спосіб з'єднання деталей. Підготовка деталей решітки з прутка передбачає операцію згинання. Ці технологічні й декоративні прийоми характерні для металевих решіток, що використовувалися в архітектурі Львова і в XIX ст., і впродовж XX ст.

Поряд з чіткими сітчастими елементами в архітектурному металі Львова кінця XIX – початку XX ст. дуже часто поєднується мотив «волюти». Наприклад, таке поєднання характерне для огорож церков. У всіх представлених пам'ятках елементи «волют» завжди розташовані у місцях кріплення до вертикальних стержнів, що обмежують конструкцію секції огорожі чи брами.

Ковані огорожі Львова кінця XX – початку XXI ст. відзначаються різноманітними завершеннями, що виконані з різного залізного матеріалу та різними методами. Наприклад, металеві решітки, увінчані накладними декоративними каплеподібними елементами, що виконані з бляхи шляхом рубання та згинання на «холодну» (на жаль, ці елементи збереглися в єдиному варіанті), та рогоподібними й ажурними піками, що продовжують сітчасті секції огорожі. Огорожі також часто наслідують ці мотиви та безпосередні мотиви ар-деко, тут швидше можна говорити про використання в більшій кількості композицій [7, с. 24].

Каплеподібні мотиви огорожі з'єднані з решіткою методом захвату смугового прокату, за допомогою розрубаних «ніжок», що охоплюють верхній край смуги з двох боків кліщоподібно. Рогоподібні роздвоєні піки, звужені на кінцях, виконані шляхом витяжки смуги.

Ажурні з'єднані завершення, що продовжують круглий прокат, випробували на собі процес ковальського зварювання.

Для багатьох об'єктів характерне використання симетричної композиції, волютоподібних елементів різної форми і величини, а також квітів з гострими видовженими пелюстками.

Використання восьмипелюсткової квітки, волют з різкими переходами, розеткових мотивів і просіченого металу говорить про змішання стилів і вплив народного мистецтва.

Мотив «кола», що характерний для металевих конструкцій кінця XIX – початку XX ст., має своє нове звучання в решітках сучасних львівських майстрів. Коло використовується і як основний композиційний елемент, і як другорядний. Композиції, що вписуються у коло, мають симетричні, рапортні або ж асиметричні тенденції.

Для металевих огорож Львова кінця XIX – початку XX ст. характерні мотиви решіток металу класицизму, що будувався на монотонному повторі декоративних елементів. Загалом така тенденція не є характерною для стилю ар-деко, проте окремі елементи спостерігаються і в композиціях сучасних львівських ковалів. Проста симетрія, метричний ритм композиції з використанням гладких прутів можна побачити в решітках огорож.

Можна припустити, що місцеві майстри кінця XIX – початку XX ст. при встановленні кованих виробів використовували типові креслення металевих решіток, для яких були характерні прості композиції та використання симетричних і несиметричних волют у верхньому ряді. Проте сучасні вироби відрізняються своєю індивідуальністю.

Досліджуючи принципи кріплення і монтування декоративних елементів огорож доходимо висновку, що зображення верхнього ряду посередині були прошиті й посаджені на штир, який завершується подекуди декоративними елементами.

Іноді декоративні сферичні елементи, розташовані на штирях посередині волют верхнього ряду, швидше за все, прикріплені одним із способів ковальського зварювання.

Так, кулеподібні завершення на кованих залізних решітках, що зустрічаються в архітектурі Львова кінця XIX – початку XX ст., технологічно

виготовлені двома способами. Перший спосіб полягає у насаджуванні готової кулі на штир і прикріплюванні методом ковальського зварювання. Другий спосіб представляють прутки з декоративними завершеннями-кулями, виготовлені із суцільного металопрокату шляхом висаджування та витягування заліза.

Технічний прийом «скручування» або «торсування» рідше використовується в металевих решітках архітектурних споруд Львова кінця XIX – початку XX ст., аніж операція «згинання», що теж характерно для сучасних виробів.

Окрім карбованих елементів, що використовуються на металевих решітках архітектури Львова кінця XIX – початку XX ст., зустрічаються і плоскі накладні мотиви. Восьмипелюсткові та шестипелюсткові квіткові мотиви мають дещо інше використання. Найчастіше вони виконували функцію накладних елементів, що кріпилися на заклепки у середині квітів волют або ж на місцях конструктивних з'єднань.

Квіти, як правило, мають заглиблення «лунку», у центрі якої домінує заклепка. Ці елементи зустрічаються також у більшості залізних виробів кінця XIX – початку XX ст. [7, с. 26–27].

Також у цей період із збільшенням випуску листового заліза, із розвитком сільського ковальства широко розповсюджується звичай обковування скринь і куфрів. Сільські ковалі, враховуючи місцеві, вже усталені традиції оздоблення цих меблів, досить делікатно вносили елементи кованої пластики, органічно поєднуючи їх з формою і функцією предметів.

Сьогодні у Львові методом кування також виготовляють велику кількість різноманітних меблів у найрізноманітнішій стилістиці – від наслідування народних традицій до ар-деко, модерну і постмодерну.

Дуже мальовничими є суцільні окуття дверей та брами, які покривають поверх бляхи прутками м'яко прокованих штаб, нерідко оздоблених складними візерунками. Такі ґрати в сполученні з великою кількістю широких опуклих голівок цвяхів, якими прибивали окуття до дерев'яної основи дверей, створюють своєрідний та ефектний за грою світла і тіней орнамент, у якому технічна конструкція поступає як приваблива окраса.

Позначився стиль ар-деко у виробках – металевих архітектурних деталях, таких як сходові

та балконні балюстради, віконні ґрати, загорожі й різні емблеми-вивіски. Частим мотивом балконних і надверних ґрат є криві лінії з симетрично і асиметрично розташованими лініями. Нерідко поширені й простіші форми геометричного розв'язаного декору з прямих і криволінійних штаб кутового заліза, мотивів меандра тощо.

Емблеми-вивіски різноманітні, залежно від того, що вони представляють. Здавна емблемою слюсарних майстерень було зображення ключа або підкови, модель шаблі висіла при зброярській майстерні, виноградне гроно – біля пивних, калачі – біля хлібних крамниць тощо. Такі емблеми були чіткими й лаконічними в своєму силуеті. Зазвичай їх підвішували на кронштейнах, виконаних у складних декоративних формах, переважно у вигляді якогось рослинного мотиву.

Висновки. Показово те, що, незважаючи на стрімкість технічного прогресу, особливо на зламі XIX – XX ст., художнє ковальство у виробках сучасних львівських художників-ковалів зберігає традиційні прийоми, знані з прадавніх часів. Удосконалення та новачі втілюються хіба що у формі механізації та модернізації окремих технічних і технологічних ланок, пов'язаних з виконанням тих чи інших операцій. Більшість прийомів, як і раніше, художник-коваль і його помічники виконують вручну.

Дуже часто саме техніко-технологічні прийоми диктують художні особливості виробів декоративно-прикладного мистецтва.

1. Банцєкова А. Відень-Львів: до витоків стилю ар-деко. *Студії мистецтвознавчі*. 2007. № 1 (17). С. 93–102
2. Бірюльов Ю. Архітектура Львова: Час і стилі. XIII – XXI ст. Львів : Центр Європи, 2008. 720 с.
3. Бірюльов Ю. Мистецтво львівської сецесії. Львів : Центр Європи, 2005. 184 с.
4. Боньковська С. Ковальство на Україні (XIX – початок XX ст.). Київ : Наукова думка, 1991. 112 с.
5. Семерак Г., Богман К. Художественнаяковка и слесарное искусство. Москва : Машиностроение, 1982. С. 232
6. Сидор Е. Художній метал в архітектурі Львова першої третини XX ст.: проблеми збереження. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2008. Спецвипуск V. С. 60–65.

7. Шмагало Р. Стилістика кованого металу Львова. *Будуємо інакше*. 1998. № 4. С. 24–27.
8. Шмагало Р. Художній метал України XX – XXI ст. Львів : Априорі, 2015. 276 с.
9. Яців Р. Силові поля українського ар-деко. *Мистецтвознавство'2000*. 2001. С. 65–70.
7. Shmahalo, R. (1998). Stylistyka kovanoho metalu Lvova [Stylistics of Forged Metal in Lviv]. *Buduemo inakshe* – *We build differently*. Lviv, 4, 24–27 [in Ukrainian].
8. Shmahalo, R. (2015). Khudozhnii metal Ukrainy XX – XXI st. [Artistic metal of Ukraine of the XX - XXI centuries]. Lviv : Apriori [in Ukrainian].
9. Yatsiv, R. (2001). Sylovi polia ukrainskoho ar-deko [The force fields of Ukrainian art deco]. *Mystetstvoznavstvo'2000 – Art Studies'2000*. Lviv, 65–70 [in Ukrainian].

References

1. Bantseкова, А. (2007). Viden-Lviv: do vytokiv styliu ar-deko [Vienna-Lviv: to the origins of Art Deco style]. *Studii mystetstvoznavchi – Art Studies*, 1 (17), 93–102. [in Ukrainian].
2. Biriulov, Yu. (2008). Arkhitektura Lvova: Chas i styli. XIII – XXI st. [Lviv Architecture: Time and Styles. XIII - XXI centuries]. Lviv: Tsentr Yevropy. [in Ukrainian].
3. Biriulov, Yu. (2005). Mystetstvo lvivskoi setsesii [Art of Lviv Secession]. Lviv: Tsentr Yevropy. [in Ukrainian].
4. Bonkovska, S. (1991). Kovalstvo na Ukraini (XIX – pochatok XX st.) [Forging in Ukraine (XIX - beginning of XX century)]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Semerak, H., Bohman, K. (1982). Khudozhestvennaya kovka i slesarnoye iskusstvo [Artistic forging and metalwork]. Moscow: Mashynostroyeniye [in Russian].
6. Sydor, E. (2008). Khudozhnii metal v arkhitekturi Lvovapershoi tretyny XX st.: problemy zberezhenia [Artistic metal in Lviv architecture of the first third of the twentieth century: conservation problems]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv – Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*, Vol. V, 60–65 [in Ukrainian].

ANNOTATION

Ivan Frank, Iryna Shcherba. Art Deco stylistics in Lviv architectural metal at the end of the XX - the beginning of the XXI century. The article deals with the artistic stylistics of Art Deco in architectural metal-filled plastics in Lviv at the end of the XX - the beginning of the XXI century. The author describes the preconditions of the thriving blacksmithing at the turn of the century. The assortment of forged architectural decorations - gates, lattices and signboards - is researched. The technological process of manufacturing the decoration elements and their combination is thoroughly examined. The author distinguishes the main motifs and compositional peculiarities of architectural metal. Thus, this article will contribute to the creation of a coherent picture of the formation and development of modern metal-filled plastics in Lviv.

Keywords: art deco style, metal plastic, technique, style features.

Іл. 1. Кована декоративна віконна решітка. м. Львів, вул. Балабана, 36.

Іл. 2. Деталь

Іл. 3. Кована декоративна віконна решітка. м. Львів, вул. Котлярська, 17